

УДК 10(09)

ПОЯСНЕННЯ, РОЗУМІННЯ, УСВІДОМЛЕННЯ: ВІД ФАКТОЛОГІЧНОГО ОПИСУ ПРЕДМЕТА ДО ЙОГО СИМВОЛУ

АНДРІЙ ГІЖА,

кандидат філософських наук, доцент

Донецької академії автомобільного транспорту

У статті розглядається специфіка процедур усвідомлення, виражених у формі пояснення й розуміння. Показано їхню концептуальну специфіку й співвідношення, виділена гносеологічна недостатність трактування пояснення як вичерпного розуміння. Разом із тим, автор показує, що розуміння як таке також не є завершальним етапом пізнання. Цим феноменом є усвідомлення, що робить пояснюване й зрозуміле остаточно фактом свідомості, перетворює його на справжній смисл. У свою чергу, усвідомлення апелює не до пояснення або розуміння змісту предмета, а до його символу.

Ключові слова: пояснення, розуміння, усвідомлення, символ.

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Тема виявлення процедур усвідомлення в тих або інших його формах виникає з моменту виникнення філософії як форми узагальненого концептуального міркування. Особливої актуальності вона набуває в теології, в аспекті раціонального осмислення релігійного досвіду й у науковому знанні. У ХХ столітті питання теолого-догматичного плану відійшли на периферію філософської антропології, проблеми наукового пізнання вирішувалися в сталій гносеологічній традиції - у рамках, насамперед, завдань теоретичної фізики. Але все більшого значення почало набувати історичне пізнання. І в цьому випадку виявилось необхідним значно посилити філософсько-концептуальний компонент трактування основних категорій та етапів усвідомлення. З'являється ряд основних праць власне філософської спрямованості. Це, насамперед, роботи Л. Вітгенштейна [2], Х.-Г. Гадамера [4; 5], Г. Х. Врігта [3], К. Г. Гемпеля [6]. Заслужовує на увагу системний підхід, розвинутий А. Ю. Цофнасом [8], де строго-логічний і системний виклад органічно поєднується з філософським ракурсом проблеми. Різні переклади Л. Вітгенштейна до сьогодні є джерелом активних дискусій (М. Козлова й В. Бібіхін), що порушують супутні проблеми автентичності перекладу. У свою чергу, ці дискусії говорять про те, що в питаннях свідомості та усвідомлення сутнісне розуміння поки що не досягнуто. Основною причиною цього є той факт, що не всі "філософії" виражають власне філософський підхід. Він нерідко приховується під вираженою логічною стилістикою або потрапляє в орбіту галузевих проблем. У зв'язку із цим виникає нагальна потреба продовжити аналіз етапів усвідомлення й повернути увагу до теми пояснення, розуміння усвідомлення з її сутнісної сторони. У цьому й полягає мета нашої роботи.

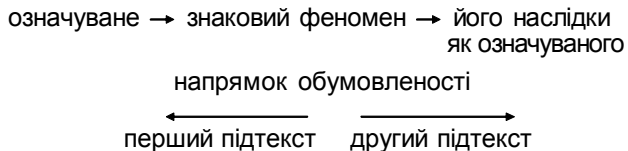
Виклад основного матеріалу. Пояснення - це одночасно певне розуміння. Я пояснив щось - отже,

визначив, передусім, його причину: пояснив, "як це могло відбутися?". Це *генетичне* пояснення, що розкриває походження явища. Ставиться й інше запитання: "Яким чином воно функціонує?" Відповідь є, відповідно, поясненням *функціональним*. Ці два типи пояснень часто нерозрізнені, наприклад, відповідь на запитання "Як відбувається сонячне затемнення?" одночасно розкриває його внутрішні механізми, суть цього явища.

Ставлячи перше запитання, ми передбачаємо відоме явище - ми знаємо "це", нас цікавлять ті обставини, які призвели до його появи. Така постановка питання характерна для еволюційних систем - як фізичних (природних), так і соціальних. Знаючи суть явища, ми доповнюємо своє знання з'ясуванням закономірності його появи.

Коли перед нами невідоме явище, ми запитуємо: "Що це?". Причому на різних рівнях пізнання, точніше, у різних формах знання це питання обумовлює істотне неспівпадіння методології відповідей. Так, у науковому підході відповідь спрямована на розкриття внутрішніх фізичних закономірностей явища, що збігається з реалізацією другого запитання ("як воно функціонує?"), що досить близьке до першого ("як це могло відбутися? Як це можливо?"). Природно-наукова методологія не розрізняє загалом ці три запитання - кожне з них плавно переходить у два, що залишилися.

Питання "що це?" має продовження й принаймні подвійний підтекст. Перше: що це таке?, що воно собою являє?, чим воно є (у чому його буття?), як його йменувати? Друге: що це означає, що звідси випливає, на що потрібно очікувати, як це варто розуміти? У цьому випадку виникає проблема інтерпретації, логічного аналізу, виходу до того змісту, що "приховується" в певному явищі, яке здобуває, таким чином, *знакову* природу. Причому форма "як це варто розуміти?" охоплює обидва підтексти, які за своєю суттю різноспрямовані:

Пояснення будь-якого рівня можна зрозуміти. Розуміння ж не обов'язково повинне бути виражене у формі пояснення. Ми розуміємо - отже, знаємо, чим це є, що це є. Розуміння є іменування, присвоєння імені, ідентифікація.

Пояснення тексту і його розуміння: зрозуміла відмінність між цими двома способами спілкування з текстом. Розуміння тут жодним чином не пов'язане з якимось поясненням тексту, що виявляє *історію* його написання. Навіть коли перед нами складний математичний текст, ми запитуємо "як це зрозуміти?", але не "як це пояснити?", якщо йдеться про суть його змісту. Пояснити можна появу цього тексту, виявити причини його виникнення, історію створення.

Щоб досягти своєї мети, пояснення має бути зрозумілим. Розуміння ж - самодостатнім. Розуміння, таким чином, є метою пояснення й інтерпретації. Пояснення виступає як *спосіб* розуміння. Розуміння самому собі пояснювати не треба. Розуміння у формі прийняття взагалі проходить поза поясненням.

Пояснення залишається в області істинного (області визначення), доки говорить про об'єкти емпіричного рівня буття, про матеріально-предметний світ, таким чином, у природничих науках пояснення доречно й можна говорити про його істинність. Тут пояснення збігається з розумінням, контекст пояснення входить у саме пояснення природно й становить ідеальний рівень відповідної теорії. Пояснення в цьому випадку поглинає контекст і стає самодостатнім. Поглинання контексту надає йому риси універсальності, певну подобу універсальності. Усеосяжним пояснення стає тоді, коли воно, не задовольняючись своїм природним контекстом, розширюється до контексту універсального, утворюючи феномен світогляду.

Пояснення апелює до причини, підстави або ж спрямоване в область наслідків. Таким чином воно *виводить за межі* пояснюваного, шукає його вкорінення в зовнішньому наявному бутті, в історико-культурному контексті.

Розуміння у власній формі фіксується на *самому* феномені, вникаючи в його сутність, у його особливість й одиничність, устанавлюючи його ім'я. Після встановлення імені феномен починають розглядати в зовнішніх зв'язках причин і наслідків.

Усі ці кроки й етапи відтворюють різний ступінь розуміння. Пояснення виникає під час передавання, коли ми пояснюємо комусь своє розуміння: пояснити щось - означає зробити це зрозумілим.

Розуміння, як правило, з'ясовне, але не завжди, пояснення ж спрямоване до розуміння. Пояснення для розуміння - несуттєвий момент, але розуміння для пояснення становить його мету. Розуміння містить у собі пояснення як свій підпорядкований момент, розуміння ж є необхідною умовою пояснення. Якщо немає розуміння - пояснення не відбулося. Пояснити, щоб зрозуміти; зрозуміти й пояснити розуміння: два нерівнозначних аспекти загального процесу усвідомлення.

Аспект містифікованого імені: щось, будучи названим, стає нібито поясненим, нібито зрозумілим.

Суб'єкт заспокоюється, підібравши назву для невідомого змісту. Це рівень псевдознання, знання як форми незнання, що наявна в загальному процесі пізнання.

"Що це? Що ми спостерігаємо перед собою?" - перший рівень усвідомлення, на ньому реалізується власне розуміння.

"Яке воно?" - тобто що із цього випливає й чим воно обумовлене - продовження розуміння у формі пояснення, що вписує це щось у наявний контекст культури. Як це зрозуміти? Пояснити? Потрібне пояснення. Як це можливо?

Правильне найменування може знімати необхідність подальших пояснень. Воно взагалі має надзвичайне значення, будучи першим кроком у пізнанні досліджуваного феномена. Воно має бути вільним від усіляких трактувань. Повною мірою ця вимога не виконується, і видимість втручається у встановлення імені. Ім'я необхідно відрізнити від простого опису.

Розширення й поглиблення в контексті культури призводить до того, що вже іменоване й безупинно пояснюване щось стає фактом свідомості, а не просто відображеною і якимось відзначеною зовнішньою даністю. Як факт свідомості щось - уже не взагалі щось, а своє, прийняте, і як таке воно має абсолютну незаперечність, його не можна не помітити й ігнорувати. Це етап усвідомлення, включення у свідомість - останнє при цьому збільшує свою "мірність" новою координатою безумовної самодетермінації. На рівні усвідомлення знання вичерпує для певного випадку потенціал свого збільшення - суб'єкт досяг тут повного знання, оскільки характеристика останнього як безумовного й незаперечного належить до остаточної реальності, і цю реальність суб'єкт зрозумів і прийняв. Тепер він у своїх діях виходить із цього усвідомлення, діючи із чітким розумінням того, що відбувається. Усвідомлення утворює саму особистість людини, вона при цьому справді є, реальна і в такій якості сама стає втіленою реальністю, із якою зобов'язані рахуватися інші. Чим ширше усвідомлення, що переходить від окремих феноменів й об'єктів до більш загальних, що мають більшу значущість, тим більш значущою реальність утілює в собі людина. На межі, усвідомивши границі людського світу, місце й функції людини в ньому, суб'єкт стає власником досконалого (абсолютного) знання, повністю реалізуючи свою природу.

Чи є ознаки, на підставі яких можна говорити про перетворення пояснюваного у факт свідомості? Коли робота з укорінення означеного феномена в контексті культури досягає рівня дійсного розуміння й усвідомлення? Коли ми *справді* знаємо? Що ми можемо знати точно? Ці старі кантівські запитання залишаються, оскільки змінюється їхній контекст: "ми" вже не ті, що в часи Канта, "знати" - теж необхідно пояснити по-новому. Змінюється визначеність запитання, сама його підстава.

Залучати категорію суспільно-історичної практики як остаточний критерій істини вже недоцільно - цей підхід мав сенс, коли практика переважала, тобто була відчужена від суб'єкта, протистояла як знеособлено-байдужа сила, якій він міг тільки сприяти. Будь-яка матеріальна діяльність завжди завершується певним фіксованим емпіричним фактом, і сам по собі цей факт у своїй одиничності й навіть безліч фактів аж ніяк не дають підтвердження або спрос-

тування тієї концепції загального, того бачення змісту, що лежить в основі цієї діяльності. Більше того, той факт, що зовнішній спостерігач може оцінити, перебуваючи в гострому протиріччі ідеології діяльності, як її наочне заперечення, без найменших утруднень трактується внутрішнім учасником на її користь. Коли йдеться про виправдання й (або) підтвердження певного розуміння поточної чи історичної практики - це свідчить про наявність розколу у свідомості людини.

Наукова експериментальна практика також не є достатнім критерієм істини. Вона реалізує зовнішнє виправдання тієї або іншої гіпотези, теорії тощо, будучи *необхідною* умовою їхньої істинності. Вона має бути доповнена критерієм внутрішньої досконалості (за А. Ейнштейном) передбачуваного трактування. Розуміння й відчуття досконалості - справа естетичного смаку, до кінця не формалізованого й, отже, такого, що має певну неминучу невизначеність і неостаточність прийнятого вибору.

Поставлене питання про перетворення пояснюваного на факт свідомості не є повторенням питання герменевтики про "прояснення тих умов, за яких відбувається розуміння" (Х.-Г. Гадамер). Тут розуміння вже є. Феномен упізнаний, тобто зрозумілий у своїй суті, але перебуває ще на периферії свідомості, він не *усвідомлений* повною мірою.

Різні форми розуміння: безпосереднє, просте розуміння феномена у встановленні його імені, а також найближчих його причин і наслідків; розуміння розширене, перехідне в усвідомлення - зростає знання обумовленості феномена, його зв'язків й опосередкувань.

Розуміння тоді досягає рівня повного усвідомлення, коли у своєму русі в контексті культури виходить на власну межу, тобто коли воно вичерпує свою понятійну форму й стає, за Гегелем, ідеєю, об'єктивно істинним. Щось стає істинним - і його подальший рух припиняється. Більше пояснень для суб'єкта не потрібно. Пояснення були потрібні, щоби вписати шуканий феномен у загальнокультурне поле. Якщо він цілком вичерпується поясненням - це говорить про його абстрактно-формальний характер або ж про таке розуміння його суті.

Якщо феномен не фіксується повністю в існуючій культурі, то він має бути просто прийнятий як наявно даний із поступовим розвитком практики роботи з ним. Причому його сторонність і незрозумілість можуть бути принципово непереборними фактами такої роботи. Є речі зрозумілі, а є такі, які повному розумінню взагалі не підлягають.

Упізнаний феномен може так і залишитися на периферії свідомості, якщо він зрозумілий й оцінений як незначний. Справжнім фактом свідомості стає тільки значуще явище.

Далі охарактеризуємо об'єкти, які підлягають розумінню:

1. Текст:

- а) формалізований (математичний, у першу чергу, узагалі - теоретичний);
- б) неформалізований (усі інші, включаючи простих опис).

2. Ситуація:

- а) локальна (щодо людини) - *внутрішня* (зрозуміти себе як особистість, ситуація-міркування);
- б) загальна (колективна, соціальна, суб'єктивна) - *зовнішня* (зрозуміти себе у світі, міжособистісних відносинах, ситуація-відношення, спілкування);
- в) загальна (історія);

г) універсальна (усвідомлення себе в усіх видах ситуацій, в історії, природі, соціумі, спілкуванні, у дусі).

3. Предмет:

- а) культури;
- б) цивілізації;
- в) природи.

Усе існує, таким чином, здатне постати у сфері розуміння, але не все може бути *охоплене* нею. Розуміння, таким чином, не вичерпує практики *усвідомлення*.

Повне розуміння претендує на вичерпаність *змісту* об'єкта. Варто подумати про те, що ми тількино встановили, у такому аспекті: що є зміст й у якому відношенні він перебуває до розуміння? Чи є зміст сам по собі або ж він є результатом гносеологічної взаємодії суб'єкта, що пізнає, і предмета знання? Не усвідомивши чітко сутність змісту, неможливо розкрити феномен розуміння.

Повсякденне слововживання розглядає зміст чого-небудь просто як *вміст*, що ніби перебуває всередині форми, яка сприймається зовні. Зміст феномена - це, як видається, його "все", тож про що можна говорити, розглядаючи певне явище, як не про його зміст?

Зміст є *форма*, у якій об'єкт розкривається суб'єктові, що пізнає. Об'єкт подає себе, представляє в цій формі, що засвідчує його як такий. Звідси та увага до форми, властива взагалі глибокій філософії. **Форма** предмета, **що саморозкривається**, постає як його зміст.

Предмет, явище природи осмислюється з точки зору його сутності, що становить *необхідне* предмета, єдино значуще в ньому з погляду пізнання. Значуще виявляється сутнісним, необхідним аспектом у предметі. Сутність, однак, не несе в собі змісту об'єктивованого природного буття. Змістом тут є простий зовнішній опис явища, що становить операцію його іменування. Сутність і зміст у природному існуванні роз'єднані, зміст реалізується в зовнішніх проявах, у зовнішній формі, що може бути описана, а сутність представлена в поясненні, тумаченні, вона *додається* до зовнішнього опису. Зовнішнє в природі не протистоїть внутрішньому аспекту, оскільки останній, хоча й перебуває поза певним явищем, однак залишається приналежним природі. Природа з'ясовна із самої себе, вона самодостатня в семантичному відношенні.

Неспівпадіння в природних об'єктах сутності й змісту дає основу для їх причинно-наслідкового опису. Причинно-наслідкові відносини, що домінують у науковому дослідженні, їхня структура є результатом метафізичного вписування в навколишній світ парадигмальної установки, що задає границі об'єктів, які становлять світ природного буття.

Похідна від слова "зміст" - це *змістовність*. Змістовність протилежна зовнішній і несуттєвій формі, але безпосереднє відношення вона має тільки до текстів і міркувань, до іншого матеріалу - відношення непряме, змістовність виникає при його трактуванні.

Зміст об'єкта будь-якого типу, насамперед, фіксує, "тримає" цей об'єкт у його межах, установлюваних при особистій участі суб'єкта пізнання. Таким чином, зміст виступає не як "уміст", що перебуває десь "усередині" зовнішньої форми, а є самою цією зовнішньо-фіксуючою формою, але не поверхнево-зовнішньою й несуттєвою, а саме такою, що тримає в собі все буття об'єкта.

У процесі розуміння суб'єкт починає зі змісту, але не зупиняється на його з'ясуванні, на фактично даному, а переходить до його інтерпретації, усвідомлення. Власне розуміння вловлює саме зміст, тут воно досягає всієї повноти й закінченості свого вираження. Однак зміст як форма предмета, що саморозкривається, є завжди в буквальному значенні **видимість**.

Видимість утворює власну істину повсякденності, але, оскільки вона говорить про видимість, що *видає себе за інше*, то ця істина постійно приймається за *не-істину*. Виявивши не-істину, суб'єкт прагне позбутися її на користь істини, але, як і слід було сподіватися, припускається помилки, і над ним, над його марними зусиллями історія насміхається¹, своєю іронією намагаючись змінити його свідомість, налаштувати його більш продуктивно. Вона має вигляд поточних обставин і щось йому пропонує, *підкажує*, але треба витончувати свій слух, щоб її почути. Споглядальне, далеке від "насуцних" питань облаштованості побуту міркування - такою має бути практика по стоншенню якостей свідомості. Надалі вона позначиться й на самій цій облаштованості, і на всій якості життя суб'єкта, знявши одні питання як сумнівні, інші переформулювавши більш чітко, поставивши нові треті. Мирське існування орієнтує суб'єкта лише на "розуміння". "Ти мене розумієш?" - сакраментальне питання побутових відносин. Але розуміння тільки виділяє предмет без урахування контексту, тоді як *усвідомлення* вбачає й контекст (тло), *нівелюючи предмет у нього*, уписуючи його якнайповніше й подаючи, таким чином, предмет конкретно, у справжньому багатстві всіх його зв'язків і відносин.

Висновок

Операція нівелювання предмета означає досягнення максимальної конкретності - у межі міркувань - щодо його змісту. Предмет при цьому, поперше, зникає як відокремлений об'єкт і, таким чином, почасти втрачає себе, але, по-друге, він починає функціонувати як текуче різноманіття відносин і визначень, прив'язане до первісного імені як символу. В останньому випадку він справді стає ідеальним і як такий виявляється співрозмірним

істиннісній свідомості. Свідомість, у свою чергу, одержує при цьому адекватний зміст, виражений у символі як основі культури. І тут актуально звучать слова М. К. Мамардашвілі й А. М. П'ятигорського: "Ми закінчуємо ці міркування скептично: чому, власне кажучи, потрібно настільки довго й складно міркувати для розуміння й пояснення символічного життя свідомості тоді, коли символічне життя свідомості передбачає в принципі безпосереднє розуміння?.. На нашу думку, символ може бути безпосередньо зрозумілий тільки тим, хто свідомо пов'язаний із ним у своєму житті" [7, с. 213]. У цьому завершальному висловлюванні як у краплі води сфокусувалися не тільки всі головні складові проблеми усвідомлення - розуміння, пояснення, символ, але й певний напрямок практичного виходу за рамки абстрактного теоретизування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыт философии языка / Н. С. Автономова. - М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. - 704 с.
2. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат (выдержки, примечания переводчика, комментарии) / Л. Витгенштейн ; [пер. М. С. Козловой] [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/witt/01/94.html>.
3. Вригт Г. Х. фон. Объяснение и понимание // Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования : Избр. труды / Г. Х. фон Вригт ; [пер. с англ.]. - М. : Прогресс, 1986. - 241 с.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер ; [пер. с нем.]. - М. : Прогресс, 1988. - 704 с.
5. Гадамер Х.-Г. О круге понимания // Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер ; [пер. с нем.]. - М. : Искусство, 1991. - С. 72-82.
6. Гемпель К. Г. Логика объяснения : сб. статей / К. Г. Гемпель ; [пер. О. А. Назарова]. - М. : Дом интеллектуальной книги : Русское феноменологическое общество, 1998. - 208 с.
7. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. - М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. - 214 с.
8. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / А. Ю. Цофнас. - Одесса : АстроПринт, 1999. - 308 с.

A. Higa

EXPLANATION, UNDERSTANDING, AWARENESS: FROM DESCRIPTION OF OBJECT AS FACT TO HIS DESCRIPTION AS CHARACTER

The specific of procedures of awareness, expressed in form explanation and understanding is examined in the article. Their conceptual specific and correlation is rotined, gnosiological insufficiency of interpretation of explanation is selected as an exhaustive understanding. An author shows that understanding also is not the finishing stage of cognition. There is an awareness, which does the object of explanation and understanding of consciousness a fact, gives him the real sense, them. An awareness here appeals not to explanation or understanding of sense of object, but to his character.

Key words: explanation, understanding, awareness, character.

© А. Гига

Надійшла до редакції 13.04.2012

¹ Іронія однаково належить і до історії епохи, і до історії життя. Тільки іронія життя найчастіше трагічна, на відміну від абстрактної іронії епохи. Як ще вплинути на свідомість індивіда, якщо не захопити його особистою трагедією? Від іншого він легко відмовиться.